

การเมืองระหว่างองค์การของรัฐ : ศึกษาเฉพาะกรณีความขัดแย้งที่สำคัญ

ระหว่างกระทรวงต่าง ๆ ในสมัยปฏิรูป

(พ.ศ. 2435 - พ.ศ. 2453)

นางปิยนารถ บุนนาค

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญารัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชารัฐศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2533

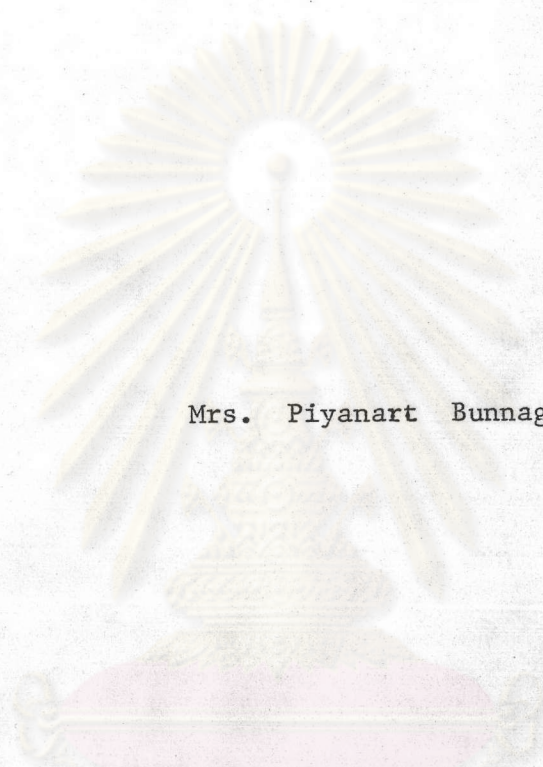
ISBN 974-578-052-9

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

I 1031006X

016992

POLITICS AMONG GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS : A CASE STUDY OF MAJOR
CONFLICTS AMONG MINISTRIES DURING THE REFORMS' PERIOD
(1892 - 1910)

Mrs. Piyanart Bunnag

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Doctor of Philosophy

Program of Political Science

Graduate School

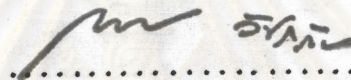
Chulalongkorn University

1990

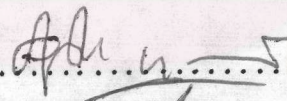
หัวข้อวิทยานิพนธ์ การเมืองระหว่างองค์การของรัฐ : ศึกษาเฉพาะกรณีความขัดแย้งที่สำคัญ
ระหว่างกระทรวงต่าง ๆ ในสมัยปฏิรูป (พ.ศ. 2435 - พ.ศ. 2453)
โดย นางปิยนภ บุนนาค
สาขาวิชา รัฐศาสตร์
อาจารย์ที่ปรึกษา ศาสตราจารย์ ดร.สุจิต บุญบงการ
รองศาสตราจารย์ ดร.กนก วงษ์ตระหง่าน

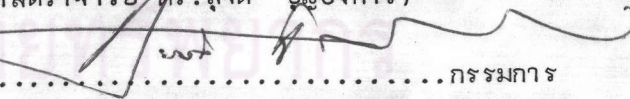
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้ให้นักศึกษานี้เป็นส่วนหนึ่งของ
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา ดุษฎีบัณฑิต

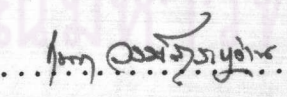

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์ ดร.ถาวร วัลย์ราษฎร์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.กระมล ทองธรรมชาติ)

.....กรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.สุจิต บุญบงการ)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ สันทรวงศ์)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.กนก วงษ์ตระหง่าน)

ชื่อนาม บุนนาค : การเมืองระหว่างองค์การของรัฐ : ศึกษาเฉพาะกรณีความขัดแย้งที่สำคัญ
ระหว่างกระทรวงต่าง ๆ ในสมัยปฏิรูป (พ.ศ. 2435 - 2453) (POLITICS AMONG GOVERN-
MENTAL ORGANIZATIONS : A CASE STUDY OF MAJOR CONFLICTS AMONG MINISTRIES
DURING THE REFORMS' PERIOD (1892-1910) อ.ที่ปรึกษา : รศ.ดร.กนก วงษ์ตระหง่าน,
ศ.ดร.สุจิต บุญบงการ, 401 หน้า. ISBN 974-578-052-9

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีวัตถุประสงค์สำคัญคือเมื่อนำกรอบความคิดเกี่ยวกับความขัดแย้งมาประยุกต์ใช้
ในการศึกษากรณีความขัดแย้งที่สำคัญระหว่างกระทรวงต่าง ๆ ของไทยในสมัยปฏิรูป (พ.ศ. 2435 -
พ.ศ. 2453) โดยศึกษาถึงกระบวนการของความขัดแย้งตั้งแต่สาเหตุของความขัดแย้ง พฤติกรรม การยุติ
ผล และผลกระทบของความขัดแย้งอย่างกว้าง ๆ ต่อระบบการเมืองการปกครองของไทยในสมัยนั้นและ
สมัยต่อมา

จากการศึกษาพบว่าสาเหตุของความขัดแย้งมาจากสถานการณ์การถูกคุกคามจากจักรวรรดินิยม
ตะวันตก การ "แย่งชิง" ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดโดยเฉพาะงบประมาณแผ่นดิน งบประมาณเงินกู้ บุคคลากร
และอำนาจวินิจฉัยสั่งการ นอกจากนี้ยังมาจากความแตกต่างในด้านต่าง ๆ ของคู่ขัดแย้งทั้งในระดับกระทรวง
และระดับบุคคล รวมทั้งการขาดการสื่อสารให้เข้าใจกันด้วย พฤติกรรมของความขัดแย้งมีระดับความเข้ม
ต่ำเพราะถูกจำกัดโดยค่านิยมแบบจารีต ระเบียบปฏิบัติของโครงสร้างการบริหารราชการระบบกระทรวง
และบทบาทของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การยุติความขัดแย้งส่วนใหญ่เป็นไปโดยง่าย
เนื่องจากระบบการเมือง สถานการณ์ในระหว่างนั้น และบทบาทของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ผลของความขัดแย้งมักมีลักษณะของการประนีประนอม ส่วนผลกระทบของความขัดแย้งในระยะสั้นคือทำให้เกิด
ความขงก้งในการพัฒนาประเทศขณะนั้น มีการพิจารณาไตร่ตรองการจัดสรรงบประมาณให้แก่กระทรวง
ต่าง ๆ อย่างรอบคอบ รวมทั้งมีการแก้ไขกฎระเบียบปฏิบัติของราชการให้รัดกุมยิ่งขึ้น เนื่องจากนี้ยังทำให้
ผู้นำรุ่นใหม่ไม่กล้าแสดงออกมากด้วย ผลกระทบระยะสั้นนำไปสู่ผลกระทบระยะยาวคือวิกฤตการณ์ ร.ศ. 130
และการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 การสืบทอดรูปแบบและกระบวนการของความขัดแย้ง
ตลอดจนฐานะความสำคัญและบทบาทของกระทรวงต่าง ๆ ในปัจจุบัน

ภาควิชารัฐศาสตร์.....
สาขาวิชารัฐศาสตร์.....
ปีการศึกษา 2532

ลายมือชื่อนิติ
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา
.....

พิมพ์ต้นฉบับบทคัดย่อวิทยานิพนธ์ภายในกรอบสี่เหลี่ยมนี้เพียงแผ่นเดียว

PIYANART BUNNAG : POLITICS AMONG GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS : A CASE STUDY OF MAJOR CONFLICTS AMONG MINISTRIES DURING THE REFORMS' PERIOD (1892-1910). THESIS ADVISOR : ASSO. PROF. DR. KANOK WONGTRANGAN, PROF. DR. SUCHIT BUNBONGKARN, Ed. D. 401 PP.

The purpose of this thesis is to apply the concept of conflict to the study of major conflicts arising among Thai ministries during the Reforms' Period (1892-1910).

According to the study, it is found out that one of the causes of the conflicts arises from the threat of the Western Imperialism. Others include "the seizure" of limited resources particularly budgets, loans, personnel and absolute decision-making power ; the different background of both parties at ministry level and individual level ; the communication gap. The behavior of the conflicts indicates low intensity level because they are restricted by different factors. They are custom value, structure of ministry administration and the role of King Rama V. The conclusions of the conflicts are not complicated resulting from the political system, the political situations during that period and the role of King Rama V the solutions are in the forms of compromise. The impact of the conflicts on Thai political system results in short-term and long-term effects. The former brings about the discontinuation of the country development. It also leads to the careful consideration of budget allocation to each ministry and the revision of official administration. Besides, it imposes threat on the young leaders not to be more expressive. This threat results in the long-term effects which are the crisis in B.E. 2454, the revolution B.E. 2475, the conflicts transfer in terms of pattern and process and the changes in the status and roles of present ministries.

ศูนย์วิทยุวิทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาควิชา รัฐศาสตร์
สาขาวิชา รัฐศาสตร์
ปีการศึกษา 2532

ลายมือชื่อนิสิต งาม งาม งาม

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา งาม งาม งาม

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม งาม งาม งาม

กิตติกรรมประกาศ

เอกสารต่าง ๆ ทั้งขั้นต้นและขั้นรองรวมทั้งงานเขียนที่เกี่ยวข้องซึ่งปรากฏชื่ออยู่ในวิทยานิพนธ์เรื่องนี้เป็นสิ่งมีคุณค่าอันประมาณมิได้ ผู้ทำวิทยานิพนธ์ขอกราบระลึกในพระคุณของผู้ผลิตผลงานนั้น ๆ รวมถึงบิดามารดาและบูรพจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่ผู้ทำวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ระดับต้นจนถึงปัจจุบัน

ขอขอบคุณคำกล่าวของ ดร. ลุจิต บุญบังการ และรองคำกล่าวของ ดร. กนก วงษ์ตระหง่านในฐานะอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ผู้ให้ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับกรอบความคิดในทางรัฐศาสตร์ คำกล่าวของ ดร. กระทบ ท่องธรรมชาติในฐานะประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ผู้ให้ข้อคิดอันมีค่าที่จะทำให้วิทยานิพนธ์มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น และขอขอบคุณรองคำกล่าวของ ดร. สัมบัติ สันทรวงค์ เป็นพิเศษที่ได้ให้ความรู้ความเข้าใจและข้อเสนอแนะอันมีคุณค่าอย่างดียิ่งต่อการทำวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ด้วยความอดทนและอดกลั้น

น้ำใจ ความห่วงใยจากคณาจารย์ในภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นสิ่งที่ผู้ทำวิทยานิพนธ์ต้องระลึกถึงด้วยความขอบคุณและซาบซึ้ง โดยเฉพาะคำกล่าวของวีรลลวงค์ พงศ์บุตร หัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์ ผู้ให้การสนับสนุนให้กำลังใจและความเข้าใจแก่ผู้ทำวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณรองคำกล่าวของ ดร. ธิดา ล่าระยา อดีตหัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์ที่ได้ให้การสนับสนุนในการศึกษาต่อในระดับปริญญา เอกตั้งแต่ต้น ขอขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ลู่วดี ธนประสิทธิ์พัฒนา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พรหมศักดิ์ - เลิมสวัสดิ์ และ ดร. ธีรวัต ฌ บ่อมเพชร มิตรผู้มีน้ำใจไมตรี

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้จะสำเร็จลงไม่ได้ถ้าปราศจากการช่วยเหลือด้วยความเต็มใจยิ่งของคุณมานิตย์ นวลละออ ผู้เป็นทั้งเพื่อนและน้องชายที่คอยให้กำลังใจและความห่วงใยเช่นเดียวกับคุณยุรารัตน์ พันธุ์รา ผู้เป็นลูกศิษย์ที่ใกล้ชิดและเมตตาใจอย่างยิ่ง และคุณสมพร ปลื้มกุศล (ตั้งคำ) ซึ่งพิมพ์วิทยานิพนธ์เล่มนี้ให้ด้วยความตั้งใจ ความอดทน ความรับผิดชอบและความประณีตในการทำงาน ผู้ทำวิทยานิพนธ์ขอขอบคุณผู้กล่าวนามข้างต้นด้วยความซาบซึ้งอย่างยิ่ง

ในระหว่างการทำวิทยานิพนธ์ เรื่องนี้ผู้ทำวิทยานิพนธ์ต้องประสบความทุกข์และการสูญเสียอย่างใหญ่หลวง กำลังใจและน้ำใจจาก "ปียมิตร" ทุกท่าน ทั้งที่กล่าวมาแล้ว และที่ไม่อาจกล่าวหาได้หมดในที่นี้ จะประทับอยู่ในความทรงจำของผู้ทำวิทยานิพนธ์ตลอดไป

ท้ายที่สุดผู้ทำวิทยานิพนธ์หวังเป็นอย่างยิ่งที่จะได้รับคำแนะนำอันเป็นประโยชน์ เพื่อทำวิทยานิพนธ์สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ส่วนคุณประโยชน์ทั้งมวลที่พึงมีนั้นขอกราบบูชาพระคุณแต่คุณหญิง ศิริ นิโครธา "แม่" สุดรักสุดบูชาสุดอาลัยของลูก ผู้ให้ความรัก ความอบอุ่น ความเข้าใจและกำลังใจ ต่อลูกตลอดมา และได้จากไปอย่างไม่มีวันกลับก่อนที่ลูกจะทันทำวิทยานิพนธ์สำเร็จ และแต่คุณประสงค์ นิโครธา "พ่อ" ผู้อยู่ข้างเคียง "แม่" จนกระทั่ง "แม่" จากไป

ความรัก ความใกล้ชิดและความอบอุ่นที่ได้รับจากครอบครัว โดยเฉพาะ "ลูกส้ม" และ "ลูกเชฟ" เป็นสิ่งมีคุณค่าอย่างยิ่งสำหรับ "แม่" และเป็นกำลังใจสำคัญส่วนหนึ่งที่ทำให้การทำวิทยานิพนธ์ เรื่องนี้สำเร็จ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ค
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ง
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญตาราง	ช
สารบัญแผนภูมิ	ช
คำชี้แจง	ญ
บทที่ 1 บทนำ	
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ในการศึกษา	8
ขอบเขตของการศึกษา	9
กรอบความคิดในการศึกษา	9
สรุปและประยุกต์กรอบความคิดในการศึกษา	41
สมมติฐานในการศึกษา	46
ระเบียบวิธีการศึกษา	48
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	49
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	50
บทที่ 2 การเมืองระหว่างองค์การของรัฐ : ความขัดแย้งระหว่างกรมต่าง ๆ ก่อนสมัยปฏิรูป	
กรม : องค์การของรัฐแบบจารีต (Traditional Governmental Organization).....	52
กรม : องค์การของรัฐในระบบราชการ.....	64
การเมืองระหว่างองค์การของรัฐ : ความขัดแย้งระหว่างกรมต่าง ๆ ก่อนสมัยปฏิรูป.....	75

บทที่ 3	ล่า เหตุและผลพวงสำคัญของ การปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5	
	ความไม่มีเสถียรภาพทางการเมืองและ เศรษฐกิจของ	
	พระมหากษัตริย์	91
	บทบาทและอำนาจทางการเมืองของกลุ่มขุนนาง	92
	พระมหากษัตริย์ไม่ทรงมีพระราชทรัพย์อย่าง เพียงพอที่จะ	
	พื้นฐานในการสร้างอำนาจทางการเมืองและการปกครอง	95
	ปัญหาข้อบกพร่องของระบบราชการแบบจารีต	99
	ขอบเขตอำนาจหน้าที่และการปฏิบัติงานของหน่วยราชการ	
	มีความสับสนซ้ำซ้อนก้าวก้ำกัยกัน	100
	รายได้ของแต่ละกรมกองไม่เสมอภาคกัน และไม่สมดุล	
	ปฏิบัติงานในความรับผิดชอบ	102
	การคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกและอิทธิพลแนวความคิด	
	ตามแบบตะวันตก	106
	กระทรวง องค์กรในรูปแบบใหม่ : ผลพวงสำคัญของ การปฏิรูป	118
	กระทรวง : การบริหารในระบบราชการ	143
บทที่ 4	การเมืองระหว่างองค์กรของรัฐ : การศึกษามุมหลังความขัดแย้งที่สำคัญ	
	ระหว่างกระทรวงต่าง ๆ ในสมัยปฏิรูป (พ.ศ. 2435 - พ.ศ. 2453)	
	การเมืองระหว่างองค์กรของรัฐ : ความขัดแย้งในสมัยปฏิรูป	
	ระยะแรก (พ.ศ. 2416 - พ.ศ. 2418)	157
	การเมืองระหว่างองค์กรของรัฐ : ความขัดแย้งที่สำคัญระหว่าง	
	กระทรวงต่าง ๆ ในสมัยปฏิรูประยะที่สอง	
	(พ.ศ. 2435 - พ.ศ. 2453)	168
	ล่า เหตุของความขัดแย้ง : จุดเริ่มต้นของกระบวนการความขัดแย้ง ..	169
	เป้าหมายของความขัดแย้ง : การได้มาซึ่งทรัพยากรที่มีอยู่	
	อย่างจำกัด	169
	ความขัดแย้งระหว่างกระทรวงต่าง ๆ เพื่อให้ได้มา	
	ซึ่งงบประมาณแผ่นดิน	174

	หน้า
บรรณานุกรม.....	340
ภาคผนวก ก	362
ภาคผนวก ข	375
ภาคผนวก ค	381
ภาคผนวก ง	396
ภาคผนวก จ	399
ประวัติผู้เขียน	401

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญแผนภูมิ

		หน้า
แผนภูมิที่ 1	ก. แสดงองค์ประกอบขององค์การ.....	34
	1 ข. แสดง โครงสร้างองค์การแบบงานหลัก.....	36
	1 ค. แสดง โครงสร้างองค์การแบบงานหลักและงานที่ปรึกษา.....	37
แผนภูมิที่ 2	รูปแบบและโครงสร้างทางการปกครองก่อนสมัยปฏิรูป. .	53
	3 ก. แสดงการคัดเลือกข้าราชการในกระทรวงการต่างประเทศ. สมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา เทวะวงศ์ฯ ในระยะแรกเริ่ม.....	121
	3 ข. แสดงการคัดเลือกข้าราชการในกระทรวงการต่างประเทศ. สมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา เทวะวงศ์ฯ ในการปรับปรุงครั้งแรก.....	121
	3 ค. แสดงการคัดเลือกข้าราชการในกระทรวงการต่างประเทศ. สมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา เทวะวงศ์ฯ ในการปรับปรุงครั้งที่ 2.....	122
	3 ง. แสดงการคัดเลือกข้าราชการในกระทรวงการต่างประเทศ.. สมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา เทวะวงศ์ฯ ในการปรับปรุงครั้งที่ 3.....	122
	3 จ. แสดงการคัดเลือกข้าราชการในศาลาว่าการกระทรวง... มหาดไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา ดำรงราชานุภาพระยะแรก.....	125
	3 ฉ. แสดงการคัดเลือกข้าราชการของกระทรวงมหาดไทย..... นอกเหนือจากการคัดเลือกข้าราชการในศาลาว่าการ..... กระทรวงมหาดไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ... กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.....	126

แผนภูมิที่ 3	ข.	แสดงการคัดเลือกข้าราชการในศาลาว่าการกระทรวงมหาดไทย สมัยสมัย เด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจราชานุภาพ ระยะหลัง.....	127
3	ข.	การคัดเลือกข้าราชการในสมัยเจ้าพระยาภาสกรวงศ์และ..... เจ้าพระยาวิเชียตวงศ์วุฒิไกร เป็นเสนาบดี.....	129
3	ฉ.	แสดงการคัดเลือกข้าราชการของกระทรวงกลาโหมในระหว่าง... พ.ศ. 2437 - 2445.....	131
3	ญ.	แสดงการคัดเลือกข้าราชการของกระทรวงกลาโหมในระหว่าง... พ.ศ. 2446 - 2452.....	132
3	ฎ.	แสดงการคัดเลือกข้าราชการของกระทรวงกลาโหมใน..... พ.ศ. 2453 (ปิดท้ายสมัยปฏิรูป).....	133
3	ฏ.	แสดงการคัดเลือกข้าราชการกระทรวงเกษตรราธิการในสมัย..... เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี.....	135
3	ฐ.	แสดงการคัดเลือกข้าราชการกระทรวงเกษตรราธิการในสมัย..... เจ้าพระยา เทเวศร์วงศ์วิวัฒน์.....	135
3	ฑ.	แสดงการคัดเลือกข้าราชการกระทรวงเกษตรราธิการในสมัย..... เจ้าพระยา วังษาณุประพัทธ์.....	136
3	ฒ.	การคัดเลือกข้าราชการของกระทรวงพระคลังฯ ตลอดสมัยปฏิรูป..	139
3	ณ.	แสดงอำนาจหน้าที่การบังคับบัญชาตามลำดับชั้นของกระทรวง.. ต่าง ๆ.....	155
6	ก	ตัวแบบกรอบความคิดรูปแบบและกระบวนการของความขัดแย้ง ระหว่างกระทรวงต่าง ๆ	338

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 2.1 แสดง คักตินาของขุนนางตามลำดับยศ (บรรดาศักดิ์).....	71
ตารางที่ 2.2 แสดงความขัดแย้งระหว่างกรม (ขุนนาง # ขุนนาง).....	82
ตารางที่ 3.1 แสดงอำนาจหน้าที่ของ เจ้ากรมต่าง ๆ ในกระทรวงพระคลัง. มหาสมบัติใน พ.ศ. 2435.....	153
ตารางที่ 4.1 แสดงความขัดแย้งในสมัยปฏิรูป ประยะแรก.....	158
ตารางที่ 4.2 รายได้และรายจ่ายแผ่นดิน พ.ศ. 2435 -2453.....	173
ตารางที่ 4.3 งบประมาณรายจ่ายในการจัดการปกครองและรักษา..... ความสงบภายใน.....	181
ตารางที่ 4.4 รายจ่ายคมนาคมคิดเป็นร้อยละ พ.ศ. 2435 -2446.....	183
ตารางที่ 4.5 งบประมาณรายจ่ายรถไฟจากเงินรายได้ของรัฐ..... พ.ศ. 2448 -2453.....	185
ตารางที่ 4.6 งบประมาณรายจ่ายกระทรวงธรรมการ..... พ.ศ. 2435 - 2453.....	189
ตารางที่ 4.7 งบประมาณรายจ่ายกระทรวง เกษตรการคิดเป็นร้อยละ พ.ศ. 2435 -2439.....	191
ตารางที่ 4.8 งบประมาณกระทรวงต่าง ๆ ระหว่าง พ.ศ. 2435 - 2445	193
ตารางที่ 4.9 งบประมาณรายจ่ายแผ่นดินในงบประมาณปกติ..... พ.ศ. 2435 - 2444.....	194
ตารางที่ 4.10 การใช้จ่ายของกระทรวงยุติธรรม.....	195
ตารางที่ 5.1 แสดง กระบวนการของความขัดแย้งที่สำคัญระหว่างกระทรวง ต่าง ๆ ในช่วงสมัยปฏิรูป พ.ศ. 2435 - 2453.....	275
ตารางที่ 6.1 แสดงตัวแบบ (model) ของกระบวนการความขัดแย้ง.... ระหว่าง "องค์การของรัฐ" ใน 4 ช่วง เวลาตั้งแต่สมัย... อยุธยาถึงสมัยปฏิรูปในรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์...	317

คำชี้แจง

อักษรย่อที่ปรากฏในเชิงอรรถ

- กจช. กองจดหมายเหตุ
- ร.5 รัชกาลที่ 5
- กษ. กระทรวงเกษตร
- ค. กระทรวงพระคลัง
- ยธ. กระทรวงโยธาธิการ
- ศ. กระทรวงศึกษาธิการ

แผนภูมิต่าง ๆ ที่ปรากฏในวิทยานิพนธ์ ผู้ทำวิทยานิพนธ์ได้จัดทำขึ้นจากข้อมูลที่ปรากฏ
ในเอกสารที่มา

ตำแหน่ง ยศของบุคคลและชื่อกระทรวงต่าง ๆ ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้ตามที่ปรากฏ
ในเอกสารในช่วงนั้น ๆ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย